

DEDE KORKUT KİTABI'NI KAOS VE KOZMOS BAĞLAMINDA OKUMA*

Reading the Book of Dede Korkut In the Context of Chaos and Cosmos

Dr. Serkan KÖSE**

ÖZ

Toplumlar, doğada var olan nesnelere zihin süzgecinden geçirilerek yapılması gerekli ya da yapılmasından kaçınılan davranışları gözlem ve deneyimler sayesinde edinir. Doğada, özde insanın genelde toplumun biyolojik, psikolojik yapısına zarar veren nesnelere varlığı onun düşünce biçiminin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, toplumsal hayatın bir parçası halinde olan insanın doğa karşısında hayatta kalma ideolojisinde olduğu ve bunu da doğa-evren düzleminde iç ve dış, kendi ve öteki düşünceleriyle oluşturduğu görülmektedir. Doğayı algılama ve anlamlandırma, zihinsel yapının biçimiyle ilgilidir. Bu düşünceler ışığında kaos; olağandışı davranış, eylem, hareket, düzen dışı, karmaşa, kutsal dışı, sınır dışı gibi dışa ait olan algı ve tasarımlardır. Kozmos ise, olağan içi davranış, eylem, hareket, düzen içi, kutsal içi, sınır içi gibi içe ait olan algı ve tasarımlardır. Mîit, destan, masal, halk hikâyesi gibi pek çok anlatı türü, anlatıcının kimliğiyle birlikte toplumun davranış özelliğini, ortak kültürel belleğini, daha geniş ifadeyle geleneksel dünya görüşünü kavrama ve anlamaya yönelik bilgi vermektedir. Bu çalışmada, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshası göz önüne alınarak anlatılar kaos ve kozmos bağlamında değerlendirilmiştir. İncelemedeki amaç, Dede Korkut anlatılarında kaos ve kozmos ile ilgili tüm unsurları ortaya koymak değildir. Dede Korkut anlatılarını Türk sosyo-kültürel hayatından hareket ederek kaos ve kozmos açısından incelemektir. Dolayısıyla çalışmaya materyal teşkil edecek belli başlı örnekler çeşitlendirilerek irdelenmiştir. Çalışmada, Dede Korkut anlatılarının seçilme sebebi, Dede Korkut Kitabı'nın göçer-evli hayat tarzından yerleşik hayata, sözlü kültür dairesinden yazılı kültür dairesine, destandan halk hikâyesine geçişin en temel eserlerinden biri olmasıdır. Bu bağlamda, eski kültür dairesine ait değerlerin yeni kültür dairesinde daha belirgin bir şekilde yer alacağı düşüncesinden hareketle, Dede Korkut anlatıları temel alınmıştır. Bununla birlikte çalışmada, kaos ve kozmos kavramlarının gerek anlatıların yapısına gerek işlevine yönelik etki-katkısı üzerinde durulmuştur. Dede Korkut anlatıları bir bütün olarak düşünüldüğünde her anlatı bütünün parçası olarak görülmektedir. Söz konusu anlatılarda metin, bir yapı olarak yer alır ve yapıyı koruyan ve destekleyen işlevsel mekanizma unsurunun kaos ve kozmos kavramları olduğu düşünülmektedir. Kaos, anlatılarda hikâyenin hareketini ve ilerlemesini sağlama işleviyle metnin yapısını etkilemektedir. Kozmos ise durgun bir anlatı tarzını oluşturarak anlatıların sakinliğini ve olağan akışını göstermektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu iki kavram hem anlatının akışı hem de anlatıcının zihin dünyası bağlamında birbirini tamamlamaktadır. Kaos ve kozmos değerleri, anlatıcının kurguladığı hikâyeyi inşa eden temel hatırlatıcı unsurlar olarak da görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kaos ve kozmos bir yandan metnin yapısal bütünlüğü, diğer yandan işlevsel mekanizması olarak düşünülebilir. Çalışmada Türk kültürel belleğinin ve kültürel zenginliğinin temel eserleri arasında yer alan Dede Korkut Kitabı, kaos ve kozmos kavramlarının metni inşa eden temel değerler olduğu görüşünden hareketle farklı bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut Kitabı, kaos, kozmos, anlatıcı, mitik bilinç.

ABSTRACT

Societies get behaviors to be done or avoided, through observations and experiences, by reasoning out objects that exist in the nature. Existence of objects which damage biological and psychological structure of society in general and of human in particular, in the nature, has prepared the ground for formation of human's way of thinking. In this context, it is seen that human who is a part of social life is of the opinion/ideology to survive against the nature and that human has constituted this with the thoughts of *inner and outer*, and *self and other* on plane of nature-human. Perceiving and sense-making the nature is related to the style of mental structure. In the light of these thoughts, chaos is perceptions and envisagements belonging to the outer such as extra-

* Geliş tarihi: 14 Şubat 2019 - Kabul tarihi: 3 Aralık 2019
Köse, Serkan. "Dede Korkut Kitabı'nı Kaos ve Kozmos Bağlamında Okuma" *Millî Folklor* 125 (Kış 2020): 71-81

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkankose@nevsehir.edu.tr; serkankose1206@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6478-8795

ordinary behavior, action, move (motion), out of the order (extra-order), confusion, profane (out of the sacred), out of the limit. Cosmos is those belonging to the inner such as in-ordinary behavior, action, move (motion), in-order (within the order), in-sacred (within the sacred), in-limit (within the limit). A great deal of narrative genres such as myth, saga, tale and folk story etc. provide information on perceiving and understanding society's behavioral characteristic, collective (common) cultural memory, to put it in broadly traditional view of the world, together with narrator's identity. In this study, narratives have been evaluated in the context of chaos and cosmos, by taking Dresden copy of the Book of Dede Korkut into account. Purpose in examining is not to reveal all elements concerning chaos and cosmos in Dede Korkut's narratives but is to examine them in terms of chaos and cosmos based on Turkish socio-cultural life. Therefore, certain examples which set material for the study have been diversified and addressed. The reason to select Dede Korkut's narratives is that Book of Dede Korkut is one of the most basic works of transition from nomadic way of life to permanent settlement; oral culture circle to the written culture circle; and epic to folk story. In this context, based on the thought that values belonging to the old cultural circle take a place in new cultural culture more specifically, Dede Korkut's narratives have been used as base. However, in the study, contribution-effect of concepts "chaos and cosmos" on both structure and function of the narratives has been dwelt upon. When Dede Korkut's narratives are considered a whole, each narrative is seen as part of the whole. Text takes place as a structure in the said narratives and it can be thought that the concepts "chaos and cosmos" are functional elements of mechanism, which protect and support the structure. Chaos has an impact upon structure of the text in narratives, by its function to provide move and progress of the story. Cosmos shows stillness and normal flow of the narratives by constituting a still style of narration. These two concepts, which seem as if they are incompatible, at the same time, complement each other in the context of both flow of the narration and narrative's mental world. Values "chaos and cosmos" are also seen as basic remindful elements which constitute the story that is fictionalized by the narrator. When considered from this point of view, on the one hand, chaos and cosmos can be thought as structural integrity of the text, but on the other hand, as its functional mechanism. Accordingly, based on the thought that the concepts "chaos and cosmos" are basic values which constitute the text, the Book of Dede Korkut, which is one of the basic works of Turkish cultural memory and cultural richness, has been examined from a different point of view in this study.

Key Words

The Book of Dede Korkut, chaos, cosmos, narrator, mythic consciousness.

Giriş

Geleneksel toplum düzeninde toplumların zihinsel, zamansal ve mekânsal sınırlarının dışında kalan kutsal dışlıklar *ötekini* meydana getirir. Toplumlar zihinsel var oluşlarını belirlerken bir yandan *kendi*, diğer yandan *ötekini* inşa etmektedir. Kendi ve *ötekini* tanımlama ihtiyacı hisseden toplumlar, kültürel-zihinsel kodları aracılığıyla belirli bir davranış kalıbını oluşturur. Nitekim Çobanoğlu'nun (2003: 28) da ifade ettiği gibi "*dış dünyaya karşı 'biz' teşekkül etmiştir ve bireyler 'biz' ve topyekün dış dünyayı temsil eden 'onlar' arasındaki düalist bir algılayışı yaşamaktadır.*" Eliade'ye göre ise (2017: 29), "*geleneksel toplumların ayırt edici niteliği, meskûn topraklarıyla, onları çevreleyen meçhul ve belirsiz uzam arasında var olduğunu örtük bir biçimde ifade ettikleri karşılıktır. Meskûn toprak, dünya yani*

kozmostur; geri kalan ise bir tür öte dünya, karakoncoloslarla, demonlarla, yabancı yaratıklarla dolu kaotik, yabancı uzamdır." Dolayısıyla, yazısız toplumlarda, geleneksel dünya görüşü kutsal ve kutsal dışılığı birbirinden ayıran bir özelliğindedir. Evrenin yaratılışı ile ilgili anlatılarda, başlangıçta kaos ve kozmos bir bütünlük içindedir. Bu ikilik kutsal ile kutsal dışının bir arada bulunduğu, henüz iyi ve kötünün, güzel ve çirkinin, gerçek ve hayal olanın birbirinden ayrı düşünülmediği bir evrene işaret etmektedir.

Kaos, ilk düzensizliğin belirtisi iken kozmos ise bu düzensizliğe karşı ortaya çıkan ilk düzenin belirtisidir. Abdulla (1997: 29-30), "*kaosun kendinden sonra meydana gelen kurumların temelinde yer aldığını ve bu kurumların teşekkülünde rol oynadığını ifade ederek kaosu düzenden önceki ama düzensizlik olmayan; şekilden*

önceki, ama şekilsiz olmayan bir biçimde görmek gerektiğini belirtir.” Kaos ve kozmos, mitik düşüncenin ortaya koyduğu değerler dizgesinde var olmakla birlikte daha sonraki süreçte bu iki zıtlık ya da birbirini bütünleyen kavram dizgesi insanoğlunun hayatında sürekli olarak yerini almıştır. Töre, kutsal kabuller ve toplumsal norm gibi kavramlar, toplum düzenini belirleyen kozmos unsurları olarak görülürken bu değerlerin dışına çıkılması ise kaos olarak görülmelidir. Kaos ve kozmos, mitolojik dünya modelinin inşasında temel kodlar olarak yer almaktadır. Türk mitolojisi üzerine temel başvuru niteliğinde çalışmalar ortaya koyan Bahaeddin Ögel (2010: 422), iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık, Tanrı-Şeytan, yükseklik-alçaklık, acımazalimlik, sabır-hiddet, bilgi-cehalet, sadakat-vefasızlık gibi karşıt ilkelerin ikili düşünceyi meydana getirdiğini ve bu düşüncenin fikir hayatının her yönüne tesir ettiğini belirtmiştir. Kozmolojik dünya, birey ya da toplumun kaotik düşünce ve davranışlarıyla düzensizleşir. Mitik bilinç, aynı zamanda sosyal hayatın koordinatlarını belirleyen, sınırını çizen ve davranış biçimini ortaya koyan bir yapıdadır. Dolayısıyla kaos ve kozmos dünya-evren tasarımıyla görüldüğü gibi birey-toplum ya da dünyevi hayatta da yerini almıştır. Doğa ve daha genel ifadeyle evren, insanoğlunun zihinsel kodlarında var olan değerler içerisinde anlamlı hale gelmektedir. İnsanın yaşadığı coğrafya ve içinde bulunduğu toplum yapısının kültürel akisleri, zihinsel varoluşlarıyla şekillenmektedir. Türk Yararılış mitinde Tanrı ile Erlik başlangıçta bütünlük içerisinde görülür. Anlatıda, henüz kaos hareketinin olmadığı bir zaman ve mekân algısıyla tasarlanmış bir görüntü çizilmiştir. Her yerin denizlerle kaplı olduğu bir zamanda Tanrı ile Erlik gökyüzünde uçmaktadır. Ancak kaos başlangıçta

her yerin sularla kaplı olduğu ortamda varlığını gösterir. Bu bağlamda kaos varken kaotik eylem henüz oluşmamıştır. Kaosun ilk eylemi ise Erlik’in kendisini Tanrı’dan üstün görmesidir. Tanrı, Erlik’i yaptığı birkaç yanlıştan dolayı cezalandırıp daha sonra affeder. En sonunda kaos ve kozmosun sınırı ise Erlik’in Tanrı’dan ağzında toprak saklamasıyla belirlenir. Mitik bilinç daha sonra “*Kötü düşüncenin ile şimdi günahkar oldun/ Bana kötülük için kötü hislerle doldun/ Saklasın hep içinde senin halkın da sana/ Onlar da öyle olsun nasıl duydunsa bana/ Benim halkımın ise düşüncesi hep arı/ Gözleri güneş görür aydınlıktır ruhları/ Gerçek Kurbustan diye adlandırırılar beni/ Erlik şeytan diyerek adlandırınlar seni/ Benden suç saklayanlar senin halkın olsunlar/ Günahkar olarlarsa senin malın olsunlar/ Senin suçundan kaçan gelsin kul olsun bana/ Günahından gizlenen gelip sığınsın bana.*” (Ögel 2010: 453) şeklinde kaos-kozmos sınırını belirler. Dolayısıyla mitik düşüncede başlangıçta su ile kaos-boşluk söz konusudur. Daha sonra her şey bir bütüne, dolayısıyla kozmosa dönüşür. Erlik’in yapılması kozmos dahilinde olmayan olağan dışı davranışla kaos tekrar oluşmuş ve söz konusu davranışla birlikte üretilen tüm eylemler kozmosa karşı sergilenen davranışlar olarak görünmektedir. Sözü edilen mitolojik metni biçimlendiren bilinç, mitolojiden sonra üretilen metinlerde de aynı çizgiyi göstermiştir. Konuyla ilgili Aça (2018: 322), “*Türk toplumunun kozmos ve kaos arasındaki gidiş gelişleri, epik çağın ürünleri olan ve konularını genellikle tarihten ve toplumdan alan kahramanlık destanlarının ana temalarından birisi*” şeklinde açıklama getirmiştir. Nitekim Oğuz Kağan destanının başında Oğuz’un olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmesi söz konusudur. Oğuz’un doğuşu doğrudan

kozmosla ilişkilidir. Oğuz'un gökten gelen ve ağaç kovuğundan çıkan kızlarla evlenmesi tanrısal, dolayısıyla kozmos bir tip olarak donatıldığını göstermektedir. Oğuz'un gergedanla mücadelesi ise aynı zamanda kaosla mücadele olarak görülmelidir. Toplumun yaşadığı topraklarda topluma yabancı, zarar veren, toplumun huzur ve refahını bozan gergedan, kaosu karşılamaktadır. Anlatıcı bir şekilde anlatıyı, benzer şekilde mitolojide olduğu gibi kaotik varlık ya da olaylarla kaotik ortama çekmektedir. Oğuz Kağan destanında gergedan bu ortamı yaratan ve anlatının akışını yönlendiren unsur olarak yer almaktadır. Epik destan geleneğinde olduğu gibi Aşık tarzı şiir geleneği¹ içerisinde de kaos ve kozmos düşüncesinin uzantılarına rastlanmaktadır. Aşık Veysel'in *Kim okurdu kim yazardı/ Bu düğümü kim çözerdi/ Koyun kurt ile gezerdi/ Fikir başka başk'olmasa* ya da Dertli'nin *Kurt ile ağnâmi gezdirdi beraber dünyada/ Adl-i seyfi şâyit etti milket-i Osmâne fes* şeklinde ifade ettiği kurt ile koyun, mitik bilincin ürettiği Tanrı ve Erlik ikiliğinin değişim-dönüşümü şeklinde görünmektedir (Köse 2012: 60).

Destan metinlerinden aşık şiirine kadar halk biliminin anlatmaya ve söylemeye dayalı türlerinde yer alan kaos-kozmos unsurlarını geleneksel Türk tiyatrosunda da görmek mümkündür. Karagöz ve Hacivat tipinin kültürler arası gerginliklerin, çekişmelerin ve çatışmaların hayal perdesinde yansımaları olarak gören İlhan Başgöz (2006: 27-28), bazı dil anlaşmazlıkları yüzünden Karagöz oyunlarında kaosun hâkim olduğunu ve bu sayede gergin bir ortamın yaratıldığını belirtir. Yine Başgöz, şakalaşma ve çekişmenin ardından Hacivat'ın "çok şükür sağlığa" veya "şükrolsun sağlığa" ifadelerini kullandığını "sürç-i lisanları" için af dileklerini ifade ettiğini belirterek aslında bir bakıma koz-

mosun sağlandığına vurgu yapmaktadır. Metin And ise (1985: 16-17), Kars'ta oynanan "Köse" adlı köy seyirlik oyunu hakkında bilgi verdikten sonra, sözü edilen oyunun şahıs kadrosunda ak ve kara tiplerde kişilerin olduğunu ve bu kişilerin ak ve kara şamanla dolayısıyla iyi/kötü kavramlarıyla açıklamasını yapmıştır.

Geleneksel dünya görüşünün belirgin şekilde görüldüğü ortamlarda üretilen halk bilimi ürünlerinde kaos ve kozmos arasındaki ayrım sözü edilen metinleri inşa eden temel değerler açısından okunabilir. Bu açıdan bakıldığında Türk kültür evreninde teşekkül eden ve Türk kültür ve edebiyatının temel eserlerinden birisi olan Dede Korkut anlatılarının kaos ve kozmos bağlamında değerlendirilmesi, bir yandan kaos ve kozmosun metne sağladığı katkıetkiyi görmenin diğer yandan özelde Dede Korkut Kitabı'nı genelde geleneksel Türk halk anlatılarını farklı bir bakış açısıyla incelemenin bir önerisi olacaktır. Söz konusu düşünceler ışığında, Dede Korkut anlatıları, mitolojik metinlerde temel yapı ve aynı zamanda işlev olma özelliğine sahip kaos ve kozmos unsurlarıyla mı şekillenmiştir? Dede Korkut anlatılarında kaos ve kozmosa yönelik algı ve tasarımlar, anlatıların temel kurgusunun kilit noktası olabilir mi? şeklindeki sorular etrafında incelenmeye çalışılmıştır.

Bulgu ve Değerlendirme

Dede Korkut Kitabı, geleneksel Türk dünya görüşünün önemli anlam alanlarından birini oluşturan anlatılardan oluşmaktadır. Arslan (2016: 195), Dede Korkut Kitabı'nı esasen Oğuz Türklerinin evren karşısında konumlandıkları koordinatlar çerçevesinde eriştikleri tefekkür ve dünya görüşünün temel göstergelerini sunan temel bir model olarak yorumlamıştır. Dede Korkut anlatılarında Dede Korkut, mitolojik anlamda mikro-evreni tam anlamıyla

kozmosu temsil etmektedir. Korkmaz'ın (2016: 15-16) da belirttiği gibi Dede Korkut, binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış kişileşmiş biçimi, Oğuz'un kaos karşısındaki kozmosu, yani düzensizliğe karşı düzen, parçalanmaya karşı birleşim, hastalığa karşı sağaltım ve ölüme karşı yaşam imgesidir. Dede Korkut'un toplum içinde söz sahibi olması, öncelikle onun *bilici* işleviyle ve bununla birlikte toplumun sorununu çözen, isteklerini yerine getiren, kahramana ad veren ve her anlatının sonunda dua ederek Oğuz'un dini-mitik düzlemde varlığını/sürekliliğini sağlayan bir konumda yer aldığını göstermektedir. Kozmos bir tip olarak sözü edilen düşünce ve davranışları gerçekleştiren Dede Korkut, idealize edilmiş bir kahramandan çok daha ötesini temsil etmektedir. Hata-doğru, yalan-gerçek ikilikleri bağlamında bir kahraman kaosa yönelip tekrardan kozmosa dönebilir, ancak Dede Korkut hiçbir zaman kaosa gitmemiş, doğrudan kozmosla ilişkilendirilmiş ve her zaman kaosa mücadele etmiş bir tip olarak görünmektedir. Özellikle Bamsı Beyrek anlatısında, Banı Çiçek'i, abisi Deli Karçar'dan istemeye gönderilen Dede Korkut, kaotik bir ortama çekilmeye çalışılsa da kozmosu sağlama işlevinde görünmektedir. Dede Korkut'un Deli Karçar ile mücadelesinde, Deli Karçar'ın kaotik bir rol oynaması aslında evlilik sözleşmesi ya da daha genel ifadeyle töre olarak görülebilecek *beşik kertmesi*² uygulamasını tanımamasıyla ilintilidir. Tanımama ya da bilmeme durumu Dede Korkut'un Deli Karçar'a öğretimyle son bulmaktadır. Dolayısıyla kozmos, kaosa karşı üstünlüğünü sağlamıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın ilk anlatısı "Dirse Han Oğlu Buğaç Han"da, Bayındır Han yılda bir düzenlediği toya Oğuz beylerini çağırır ve toyun ilk kuralını ortaya koyar: "*Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ*

bir yire kara otağ kurdurmuş idi. Kimün ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getirün, yirse yisün yimez ise tursun gütsün dimiş idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahi kargaruz, bellü bilsün dimiş idi" (Ergin 2004: 78). Bu kural, kaos ortamına giden duruma işaret etmektedir ve anlatının temel yapısını ve hareket noktasını oluşturmaktadır. Dirse Han adında bir beyin oğlunun ve kızının olmaması, kendinden hiyerarşik olarak daha aşağıda olan kişileri ak ve kızıl otağa yerleştirmelerine sebep olmuştur. Toplumların varlıklarını sürdürbilmesiyle soyun devamı arasındaki paralel ilişki göz önüne alındığında, çocuksuz olmanın toplumsal dışlanmaya ya da ötekileşmeye neden olduğu söylenebilir. Özellikle sözlü kültür ortamında birey ve toplum ilişkisi bağlamında³ değerlendirildiğinde, çocuksuz olmanın tam anlamıyla soy-boydan yoksun olarak düşünülmesi ve gelecekte bir anlam ifade etmemesi söz konusudur. "Boğaç Han Hikâyesinde Davranış Analizi" adlı makalede araştırmacılar (Arslan ve Köktürk 1997: 248), çocuğun toplum için bir değer olarak kabul gördüğünü, çocuğun olmaması durumunda ise bunun ilahi varlığın bir cezası olarak nitelendirilebileceğini ve bununla birlikte sözü edilen değer temellerinin de ilahi olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kaotik ortamdaki kozmosa geçiş ise ancak çocuksuzluğun giderilmesiyle mümkün olmaktadır. Anlatı, daha sonra Dirse Han'ın toplumsal-inançsal birtakım kuralları yerine getirmesi ve Oğuz beylerinin duası neticesinde dünyaya gelen çocukla yani Boğaç'ın doğumuyla devam eder. Gelecekteki toplum yapısında çocuksuzluk, üreme-türeme ve bireyin gelecekte toplum içinde yer edinememe, daha geniş anlamda ise var olamama kaygısından dolayı

kaos olarak görülmelidir.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” anlatısında kaosu simgeleyen bir başka unsur “kırk yiğit”tir. Boğaç Han’ın kahramanlık yaparak boğayı öldürmesinden sonra babası tarafından kendisine beylik verilmesi ve kırk yiğidin bunu kıskanarak baba ile oğulun arasını açması kaos ortamının oluşmasına neden olmuştur. Kırk yiğit: “*Görir misin Dirse Han neler oldu, yarımamun yarçımamun, senün oğlun kür kopdı erçel kopdı, kırk yiğidin boyına aldı kalın Oğuzun üstüne yoriyış itdi, ne yirde güzel kopdı ise çeküp aldı, ağ sakallu kocanun ağzın söğdi, ağ pürçekli karınun südin tartdı...*” (Ergin 2004: 84) şeklinde Dirse Han’a oğlunu öldürmesi için arabozucu sözler söyler. Bu sözlerde Boğaç Han, yalan ve iftiraya uğrar, dolayısıyla toplumsal ahlakı ve sözlü kültürün töresini bozmuş gibi betimlenir. Dirse Han, kırk yiğidin kışkırtmasıyla Boğaç Han’ı okla vurur. Dirse Han ile Boğaç Han arasındaki ilişkiye dikkat çeken Türkeş-Günay (2000: 196), Dirse Han’ı hayatın diğer alanlarına karşı duyarsız, hazırlıksız ve gafil olarak nitelendirmiştir. Konuyla ilgili Aça (2009: 168) ise Dirse Han’ı lanet kuşatmasına maruz kalan ve bu kuşatmadan ancak akli ve sağduyuyu temsil eden eşi ve Hızır sayesinde kurtulan bir tip olarak yorumlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kaotik davranış sergileyen Dirse Han, anlatı bağlamında, çocuksuzluktan sonra ikinci bir kaos ortamını oluşturur. Bu kaosun kozmosa dönüşümünü ise kozmolojik bir tip olan boz atlı Hızır⁴ ve daha sonra Boğaç’ın annesi sağlamaktadır. Boğaç’ın yarısı annesinin sütüyle iyileşir. Kozmos yeniden sağlandıktan sonra, kırk yiğit Boğaç’ın ölmediğini öğrenir ve Dirse Han’ı tutsak ederek tekrar kaos ortamını yaratır. Bu noktada, haksız yere babası tarafından öldürülmeye teşebbüs edilen Boğaç, babasının kendisine yaptığı kötülüğe rağmen onu kurtarır. Boğaç, kırk yiğidin ise kimisini

öldürerek kimisini tutsak ederek cezasını verir. Daha sonra babası Boğaç Han’a beylik verir ve anlatının sonunda Dede Korkut’un duasıyla kozmos bütünlenmiş olur.

Dede Korkut anlatılarında, gerçek ve yalan ikiliğinde en belirgin örnek “sah-tekâr” bir tip olan “Yalancıoğlu Yaltacuk”tur. Bamsı Beyrek anlatısındaki bu tipin Beyrek’in öldüğünü söylemesi, aslında düzensizliğe neden olan ve toplumsal kuralları ihlal eden bir form içinde görülmektedir. Onun Yalancıoğlu olması, soyunun kaotik olduğunu zaten gözler önüne sermektedir. Rzasoy (2012: 173), yalan-gerçek paradigması hakkında, Oğuzların yalancı dünya şeklinde adlandırdıkları dünyayı kaos ve kendi yaşadıkları dünyayı ise kozmos olarak düşünmek gerektiğini belirtir. Ona göre, Oğuz mitolojik modelinde yalan, kaosun kozmosla yansıyan semantik yapısı, yalancılık ise kahramanın kaostaki hareketinin işlevsel ilkesi yani kozmostaki hareketlere yansıyan eylemidir. Dolayısıyla yalan söylemenin ya da davranışta bulunmanın sözlü kültür dünyasında sözün kutsallığı göz önünde bulundurulduğunda, kaotik bir düşünce olduğu açık bir şekilde görülebilir.

Anlatılar arasında bir de ata/büyük/tecrübeli kişi sözüne uymamanın cezasıyla karşılaşılmaktadır. “*Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak Olduğu Boy*”da (Ergin 2004: 153), Uruz’un baş kesüp kan dökmemesi Kazan’ı üzmektedir. Kazan, oğlu Uruz’u alarak ava gider. Av esnasında kâfirler baskın yapar. Kazan bu esnada oğluna bir tepede kırk yiğidiyle birlikte beklemesini ister. Ancak Uruz, babasının kâfirleri yendiğini görünce, baba sözünü dinlemeyerek kâfire saldırmaya başlar. Sonunda kırk yiğidi ölür ve Uruz ise kâfirlere tutsak düşer. Uruz’un babasının sözünü dinlememesi, bireysel düşünceyle hareket etmesi tutsaklıkla cezalandırılmasına sebep olmuştur. Tecrübesiz, bilgisiz

olma ve atanın sözünü yerine getirmeme kaotik bir olaydır. Söz konusu kaotik olay, kaotik ortama yani kâfir elinde tutsak olmayı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla sözü yani kutsalı dinlememe, Erlik'in Tanrı sözüne uymamasıyla eşdeğerde görülmektedir.

Dede Korkut boylarında, eski inanç öğretilerini belleğinde taşıyan ve “deli tipi” olarak nitelendirilen “Deli Dumrul”dan söz etmek mümkündür. Anlatıda, “delilik güç kuvvet, gözünü budaktan esirgememek yani korkusuzluk anlamında kullanılmıştır” (Kocakaplan 2004: 20). Bununla birlikte “*delilik kaosla ilgili statü*” (Rzasoy 2012: 172) olarak görülmektedir. Saydam'a göre (2011: 153), Deli Dumrul'un Azrail ile karşılaşmadan önce, İslami açıdan “küfür” olarak değerlendirilecek bir inancın temsilcisi olduğu çok belirgindir ve kendisini üstün görerek, Tanrı'yı tanınaması, Tanrı'ya ve O'nun mutlak hâkimiyetine şirk koşması, Deli Dumrul'un işlediği suçun büyük olduğunu göstermektedir. Anlatının başında, Deli Dumrul “*bir kuru çayın üzerine bir köprü yapdurmış idi*” (Ergin 2004: 177) ifadesi, kaos ve kozmos arasındaki sınırı belirlemektedir. Burada “kuru çay” kaosa giden düşüncenin ürünüdür. Kuru yani akmayan çay yatağı üzerine yapılan bir köprü yerine akan çay görüntüsü ifade edilseydi, Deli Dumrul'un yaptığı belki de meşru olacaktı. Kaosa ait olan davranışlar, kozmosun tam tersini oluşturduğu ve Dumrul “deli” statüsünde olduğu için yaptığı hareketler kaotik davranış olarak değerlendirilebilir (Rzasoy 2012: 176). Anlatıda Deli Dumrul, aynı zamanda fiziksel gücün üstünlüğüyle her şeyin üstesinden gelebileceğini düşünen bir tip olarak görülmektedir. Ancak, kendini her şeyden üstün görme kozmosun dışına çıkmadığı ki Dede Korkut'un “Mukaddime” kısmında “*Tekebbürlük eyleyeni Tanrı sevmez*” (Ergin

2004: 73) ifadesiyle de söz konusu davranışı gerçekleştirenlerin kaos ortamına gideceği üstü kapalı bir şekilde belirtilmiştir.⁵ Araştırmacılar (Koçak ve Mollaibrahimoğlu 2015: 8), Deli Dumrul'un “*içindeki kötülükten -delikanlılıktan- kaynaklı olarak sınanarak, bireysel varlığını oluşturduğunu*” ifade eder ve Deli Dumrul'a kötülük olgusu üzerinden bir yorum getirirler. Deli Dumrul'un eski inanç bilinci ile konumlandırıldığı anlatıda, “ölüm meleği” olarak Azrail'i tanınaması ya da Azrail'in Tanrı tarafından görevlendirildiğini bilmemesi eski-yeni çatışmasını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, kaosun yaratımı yeni kültür dünyasının algısı -ki bu İslamiyet'le birlikte değişim ve dönüşüme uğrayan kültürdür- dışına çıkılması biçiminde okunabilir. Anlatıda, aslında kozmosu sağlayan Tanrı'dır. Ancak bu durumun oluşmasında kaosu yaratmış olan Deli Dumrul'un da rolü vardır. Deli Dumrul'un Tanrı'ya yalvarması ve O'ndan af dilemesi, Tanrının da kendi canı yerine başka bir canı bulması halinde, ona canını bağışlayacağını bildirmesi kozmosa dönüşümü sağlamaktadır. Anlatı, Deli Dumrul'un anne ve babasından can istemesi, ancak onların canını vermek istemesiyle devam etmektedir. Sonuçta, Tanrı'nın yaşlı ebeveynlerin canını almasıyla kaotik düzeni sonlandırması söz konusudur. Deli Dumrul kaos ortamından çıkışın ilk adımını dua ve yalvarmayla sağlarken, Tanrı bu ortamın kozmosa dönüşümünü noktalamaktadır.

Mekân ve onun etrafında gelişen olayların kaos ve kozmos bilinciyle yaratıldığı görülmektedir. Üstünde yaşanan toprak tam anlamıyla kozmosu simgelemektedir. “Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı” anlatısında Kan Turalı, Selcen Hatun'u alıp Oğuz iline getirirken sınır boyunda çadır kurar ve uykuya dalar. Selcen Hatun,

ansızın düşmanların gelebileceği ihtimaliyle bir tepenin başına çıkar. Daha sonra, Selcen Hatun'un babası, kızını Kan Turalı'ya verdiğine pişman olur ve askerlerini Kan Turalı'nın üstüne yollar (Ergin 2004: 193). "Uşun Koca Oğlu Segrek" anlatısında, Segrek ağabeyini kâfir elinden kurtarmak için yola çıkar. Birçok düşmanı öldürür ve yorgun düşerek uykuya dalar. Kâfir askeri Segrek'in üzerine gelir (Ergin 2004: 229). "Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı" anlatıda ise Kazan, şahin ile ava çıkar ve kâfir iline kadar gelir. Yolda uykusu gelir. Kâfirler bunu görür ve Kazan'ı tutsak ederler (Ergin 2004: 234). Verilen üç anlatıda geçen hareket düzlemine bakıldığında, kahramanların Oğuz ilinin dışına çıkması söz konusudur. Oğuz ili kutsal mekân dolayısıyla kozmosun, düzenin mekânıdır. Bu mekânın dışına çıkılması kaosun başlangıcıdır. Bununla birlikte yukarıda adı geçen olaylarda kahramanların uyumaları ise ikinci kaotik ortamın oluşumunu sağlar. Anlatıcının, "*Ol zamanda Oğuz yiğitlerine ne kaza gelse uyhudan gelir idi*" (Ergin 2004: 193) şeklinde ifade kullanması anlatının kaotik ortama sürüklenmesine işaret etmektedir. Daha sonra her üç anlatıda da düşman tipinin⁶ sahneye çıkması, anlatıda kaosun meydana geldiğini gözler önüne sermektedir.

Dede Korkut anlatılarında, etik sınırın ihlali olarak Tepegöz anlatısı göze çarpmaktadır. "Basat Depegözi Öldürdüğü" adlı anlatıda Aruz Koca'nın çobanı Konur Koca Saru Çoban, Uzun Pınar denilen yerde peri kızlarından biriyle ilişkiye girer. Peri kızı, çobana "*Oğuzun başına zaval getirdin*" (Ergin 2004: 207) diyerek kaosun doğacağını işaret eder. Bunun akabinde, peri kızı Tepegöz adlı bir dev dünyaya getirir. Bu dev, insanlara zarar vermeye başlar. Neticede birçok kişiyi öldürür. Pınarın koruyuculuğunu yapan bir pe-

rinin çoban tarafından kirletilmesi, toplumun kutsalına karşı yapılan bir saygısızlık olarak görülmelidir. Bilindiği üzere, eski Türk inanç sisteminde animistik dönemin bir uzantısı olarak görülebilecek doğadaki her canlının bir ruhunun olduğuna dair inanç, adı geçen anlatıda pınarın koruyuculuğunu yapan peri/perilerle ifade edilmiştir. Anlatının bahsedilen kısmında, mitik bilinçle üretilen ve Tanrı Ülgen tarafından yarat emrini alan Ak Ene'nin zaman içerisinde pınarın koruculuğunu yapan perilere dönüşümü olarak görülebilir. Dolaylı olarak su iyesine yapılan bu ahlak/kozmos dışı davranışın mitik ya da dini bilinçte elbette bir cezası olacaktır ki o da Tepegöz'ün doğmasıyla simgelenmektedir. Bu anlamda Tepegöz, toplumun dini-mitik kurallarının tasvip etmediği olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kaotik tipi temsil etmektedir. Tepegöz'ün kaos tipini temsil etmesi, kendi elinde olmayan ancak yaradılışıyla ilgili görünmektedir. Bu olağanüstü kaotik tipi toplumun idealize ettiği bir kahramanın, diğer ifadeyle kozmos tipi olan Basat'ın yine olağanüstü bir şekilde yenebileceği, anlatının kozmosa dönüşümünü sağlar. Öte yandan tepesinde gözü olan bir devin normal insan veya hayvan biyolojisinden farklı olması da bir kusur ya da eksikliğin neticesidir. Bu özelliğiyle de Tepegöz'ün kaotik olduğu düşünülmelidir. Korkmaz'a göre (2016: 18), Tepegöz anlatısının başında Oğuzun oturduğundan bahsedilmesi, bir güç ya da enerjinin yok olmasını beraberinde getirmekte, Oğuz'a felaket geleceğini haber vermektedir. Alp tipinin sürekli olarak hareket halinde olması gerektiğini ifade eden Korkmaz, *durmak, uyumak, eğlenmek* gibi ifadelerin alpin adeta ölümünü simgelediğini ve Dede Korkut'un bütününde geçen bu söz konusu ifadelerin Oğuz'un varlığını tehdit edici özellikte görüldüğünü belirtir. Bahsedilen bakış açı-

sıyla değerlendirildiğinde, Tepegöz anlatısının kültürel-inançsal arka planında, toplumun etik kurallarını ihlal eden bireyin kaotik bir varlık olan Tepegözün oluşmasına sebep olduğu ve bu kaotik duruma kozmos bir tip olarak Basat'la son verildiği söylenebilir. Ayrıca anlatının bütününe bakıldığında kaosla başlayan ve kozmosla sona eren bir yapıdan bahsetmek mümkündür.

Eski Türk siyasi hayatında, Tanrı tarafından tahta oturtulduğuna inanılan kağanların benzer şekilde idealize edilen kahramanlar gibi kozmosu simgelediği bilinen bir gerçektir. Dede Korkut Kitabı'nda ise sözü edilen durumun bir örneği, "Begil Oğlu Emrenün Boyını Beyan İder" (Ergin 2004: 216) anlatısında yer almaktadır. Söz konusu anlatı, Bayındır Han'ın düzenlediği toplantıda geçen bir olayla başlamaktadır. Toplumsal ve siyasal anlamda kozmosu temsil eden Bayındır Han, kâfir elinden gelen haracı beğenmez. Dede Korkut, haraç için gönderilen at, kılıç ve çomağı bir kişiye verilmesini ister, ancak kimse kabul etmez. Anlatı, Begil'in ganimetleri kabul edip kâfir sınırına bey olarak gönderilmesiyle devam eder. Daha sonra Begil, Bayındır Han'ın yılda bir kere düzenlediği divana katılır. Söz konusu divanda Salur Kazan ile Begil arasında geçen bir durum söz konusudur. Herkes Begil'i överken Salur Kazan Begil'in yiğitliğini sorgular: "*Bu hüner atun mudur, erün müdür?*". Divanda bulunanlar, hünerin Begil'den kaynaklı olduğunu dile getirince, Kazan "*at işlemese er öginmez, hüner atundur*" (Ergin 2004: 216), diyerek kaosun başlangıcı ifadesini kullanır. Salur Kazan'ın bu sözü Begil'in hoshuna gitmez ve Bayındır Han'ın verdiği ganimetleri bırakarak divandan ayrılır. Begil'in Bayındır Han'ın divanını terk etmesi, kutsal mekândan ayrılması kaotik duruma doğru gitmesi anlamına gelmekte-

dir. Mitik bilinç, bireysel düşünce yapısıyla hareket edenin kutsalı çiğnemesine izin vermez. Daha sonra eşinin yanına gelen Begil, eşine Oğuz'a asi olacağını söyler. Eşi "*padişahlar Tanrının kölgesidir, padişahına asi olanun işi rast gelmez*" (Ergin 2004: 218) diyerek Begil'i yatıştırılmaya çalışır ve bunu da başarır. Eşinin bu sözünü dinleyen Begil, bunun üzerine ava çıkar ve avda yaralanarak hasta yatağına düşer. Bayındır Han'ın divanına katılamaz olur. Anlatıda, Begil'in hem kutsal mekânı terk ederek hem de Oğuz'a asi olacağını söyleyerek kaotik davranışlar göstermesi, düşmanın bu durumu fırsat bilerek Begil'in yurdunu basmasına sebep olacaktı. Ancak bu durum, kozmos bir tip olarak Begil'in oğlu tarafından engellenmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda, anlatıcı eski Türk inanç sisteminden çeşitli unsurları aktarırken, İslam inancının temel kodlarından da yararlanmış ve kaos-kozmos bazı durumlarda sözü edilen temel kodlarla şekillenmiştir. Salur Kazan'ın evinin yağmalanması anlatısında "*Ulaş oğlu Salur Kazanun alınına şarabun itisi çıktı*" (Ergin 2004: 96) ifadesi kaosa giden yolu işaret etmektedir. Benzer şekilde, "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı'nın yer aldığı anlatıda, Bayındır Han'ın sohbetine katılan Kazılık Koca *şarabın itisini* içerek sarhoş olur ve Bayındır Han'dan akın talep eder (Ergin 2004: 199). Kazılık Koca'nın kendini bilmeden ya da bilinçsiz bir şekilde Bayındır Han'dan akın istemesi, başına gelecek kaotik olayın başlangıcını oluşturmaktadır. Anlatıcı, Kazılık Koca'yı öyle bir biçime koymuştur ki hem İslamiyet bağlamında yasak olan bir şeyin eyleme dökülmemesini hem de bilinçsiz yapılan davranışların kaosa sürükleyebileceği iletisini dinleyicinin kavramasını istemiştir. Neticede, Kazılık Koca kâfir elinde on beş yıl tutsak kalır. Oğlu Yigenek on beş yaşına geldiğinde babasının tutsak ol-

duğunu öğrenerek Bayındır Han'dan babasını kurtarmak için izin ister. Bayındır Han yirmi dört sancak beyinin Yiğenek'le birlikte gitmesini emreder. Anlatının devamında yirmi dört Oğuz sancak beyi kâfire karşı üstün gelemmez. Yiğenek ise Tanrı'ya dua ederek düşmana saldırır ve babasını tutsaklıktan kurtarır. Anlatının kaostan kozmosa dönüşümünün kahramanın anatomik gücünden çok manevi güçten yardım isteyerek oluştuğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında kaos-kozmos algısı başlangıçta İslami açıdan yasak olan içkiyle (kaos); sonrasında ise makul olan duayla (kozmos) sağlanmıştır.

Sonuç

Dede Korkut anlatılarında kaos ve kozmos arasındaki ilişki verilen örnekler bağlamında değerlendirilmiştir. Anlatılarda kaosa sebep olan ve kozmosa dönüşen olayların Türk toplumunun ortak kültürel belleği ve geleneksel dünya görüşleriyle şekillendiği görülmektedir. Kaosla birlikte bir yandan anlatının akışı hızlanmakta, diğer yandan kişiler arası gerilim artmaktadır. Kozmos ise anlatılarda sakinliğin ve olağan bir durumun göstergesidir. Toplumlari bir arada tutan ve kimliklerini muhafaza eden değerlerin gelenekle sürekliliği ilişkisi içinde olduğu düşünüldüğünde, kozmosa yönelik unsurların sosyal bir ileticiyi vurgulama işleviyle yer aldığı söylenebilir. Anlatılarda çocuksuz olma, gayri meşru ilişki yaşama, kutsal mekânı terk etme, yalan söyleme, siyasi-dini otoritenin sözünden çıkma, düşman-kafir olma gibi kaos unsurları elbette çoğaltılabilir. Ancak kaosa yönelik algı ve ifadelerin toplumun ortak parametreleriyle şekillendiği ve anlatılarda gerginliğe sebep olduğu, bununla birlikte kozmosla sakinliğin sağlandığı görülmektedir.

Öte yandan Dede Korkut Kitabı'nda anlatıcı, anlatının kurgusunu kaos ve kozmosla inşa etmektedir. Dolayısıyla kahramanların başından geçen olay ve olguların

sistemli bir şekilde kompozite edilmesinin temel hareket noktasının da kaos ve kozmosa ait unsurlar oluşturmaktadır. Söz konusu unsurlar, anlatıcıya metnin bütününe hatırlatmakta, dinleyiciye ise sosyal hayatın zıtlıklar üzerine kurulu olduğu iletisini vermektedir. Dolaylı olarak Dede Korkut anlatılarını kurgulayan anlatıcı, Türk mitolojisinde Tanrı ve Erlik ikiliğini zihninde saklı tutmuş, sözü edilen ikiliği değişim-dönüşümlerle birlikte anlatıların içerisinde ifade etmiştir. Mitik düşüncenin ürettiği kaos ve kozmos, nasıl ki başlangıçtaki mitoloji metinlerinde, toplumun yaşam içindeki koordinatlarını belirleme ve toplumsal davranışın temellerini oluşturma işlevinde yer alıyorsa, aynı şekilde Dede Korkut anlatılarında da kaos ve kozmosu anlatıcının anlatıları inşa ederken kullandığı temel değerler olarak görmek mümkündür. Sonuç olarak, Dede Korkut Kitabı'nı inşa eden bilinçte görülen kaos ve kozmosa ait algı ve tasarımların halk anlatılarının epik dönemden günümüze doğru evrilen türlerinde de görülmesi muhtemeldir.

NOTLAR

1. Aşık şiirinde yer ve gök destanlarının dikotomik alğıdan evrilmesiyle ilgili olarak bk. (Çapraz, 2018).
2. Bamsı Beyrek anlatısı üzerine ortaya koyduğu çalışmasında Ölçer Özünel, insanın doğa ile ilişkisinde çok katmanlı anlamlar yüklediğini bu anlamlandırmalardan başat olanlar arasında doğanın mevsimsel döngüleri bulunduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, ay ve güneş, ilkbahar ve kış, gece ve gündüz gibi mitolojik ikiliklerin kahramanlar aracılığıyla hikâyeleştirildiğinden bahsederek Banı Çiçek ve Bamsı Beyrek ikilisinin bereketin zuhur edebilmesi için tıpkı tohum ve toprak gibi birbirleriyle birleşmek zorunda olan bir ikili olarak düşünülebileceğini belirtmiştir. Bu anlamda, Deli Karçar'ın aynı zamanda doğanın birlikteliğinden hareketle Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek'in birleşmesini engelleyen bir tip anlamında kaotik olduğu da görülmektedir (Ölçer Özünel, 2015: 37).
3. Boğaç Han anlatısını bireysellik ve toplumsal bütünlük bağlamında değerlendiren Metin Ekici, sözü edilen anlatmada birey, aile ve toplum bü

- tünlüğünün öneminin vurgulandığını ifade etmiş ve anlatmada aç-kapa veya sorun-çözüm yönteminin bir şekilde uygulandığını belirtmiştir. (Ekici, 2001).
4. Dede Korkut anlatılarında Hızır, sadece Boğaç Han anlatısında yer almaktadır. Diğer anlatılarda çözüm üreten, kozmosu sağlayan dini-mitik tip Dede Korkut olarak geçmektedir.
 5. Dede Korkut Kitabı'nın "Mukaddime" bölümüyle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. (Pehlivan 2015: 267).
 6. Dede Korkut anlatılarındaki düşman-kâfir tipler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. (Çeribaş, 2011).
- KAYNAKÇA**
- Abdulla, Kamal. *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. (Akt. Ali Duymaz). İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1997.
- Aça, Mehmet. "Lanetin Kuşatmasında Bir Adam: Dirse Han". *Lanet Kitabı*. (Ed.) Emine Gürsoy-Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.
- Aça, Mehmet. "Destandan Romana Kozmos ve Kaos Algısı: 'Er Sogotoh' ve 'Onlar da İnsandı Örnekleri'". *Vatani Dilinde Cengiz Dağcı Kitabı*. (Haz.) İbrahim Şahin, Salim Çonoğlu. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018.
- And, Metin. *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1985.
- Arslan, Mustafa ve Milay Köktürk. "Boğaç Han Hikâyesinde Davranış Analizi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. S. II. (1998): 247-255.
- Arslan, Mustafa. "Dede Korkut Hikâyelerine Trajik Durum Bağlamında Tematik Bir Yaklaşım". *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi 'Dede Korkut ve Türk Dünyası' Bildiriler Kitabı*. (Haz.) Metin Ekici ve diğer. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Başgöz, İlhan. "Karagöz ve Hacivat Tipinin Evrensel Boyutları ve Karagöz Oyununun Yapısı". *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. (Haz.) M. Öcal Oğuz ve Yeliz Özay. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, 2006.
- Çapraz, Erhan. "Âşık Tarzı Yer ile Gök Destanlarının İcra Bağlamında İşlevselliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 44. (2018): 43-56.
- Çeribaş, Mehmet. "Erlık'ten Şöklü Melik'e Türk Destanlarında Düşman Unsurlar ve Dede Korkut Boylarında Kâfirler". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. S. 192. (2011): 195-210.
- Çobanoğlu, Özkul. "Kağanlık ve Kamlık Kurumları Arasındaki Çekişmenin Türk Mitolojisine Yansımaları Problematiklerinde Yöntem Sorunları". *Bilgi Dergisi*. S. 27. (2003): 19-49.
- Ekici, Metin. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Anlatımında Bireysellik ve Toplumsal Bütünlük". *Millî Folklor* 52 (2001): 50-59.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı Dinin Doğası*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Kocakaplan, İsa. "Dede Korkut'un Delileri". *Millî Folklor* 64 (2004): 18-24.
- Koçak, Aynur ve Çiğdem Mollaibrahimoğlu. "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Varoluşsal Kötülük". *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*. S. 1. (2015): 1-13.
- Korkmaz, Ramazan. "Arketipsel Sembolizm Açısından Dede Korkut Anlatılarındaki Yüce-Birey ve Alp-Bilge Tipi". *Dede Korkut Okumaları*. (Ed.) Ramazan Korkmaz. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Köse, Serkan. *Tanzimat'tan Günümüze Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mitolojik Unsurlar*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Basılmamış yüksek lisans tezi, 2012.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Ölçer Özünel, Evrim. "Baharı Getiren Kahraman: Bamsı Beyrek". *Millî Folklor* 107 (2015): 34-48.
- Pehlivan, Gürol. *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım-Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Rızaso, Seyfeddin. "Oğuz Mitolojisinde Kaos ve Onun Deli Paradigmaları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 24. (2012): 169-180.
- Saydam, M. Bilgin. *Deli Dumrul'un Bilinci Türk-İslam Ruhu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Deneşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Türkeş Günay, Umay. "Dede Korkut Kitabı ve Toplumsal Değerlerin Tahlili". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. (Haz.) Alev Kâhya Birgül ve diğer. (2000): 191-202.